

Т.Г. МАСАРИК І РОЗБУДОВА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ АРМІЇ

У статті розкрито роль першого президента Чехословацької Республіки Т.Г. Масарика у розбудові армії цієї держави. Показано процес створення національних збройних сил ЧСР, забезпечення їх розвитку в душі демократичних цінностей республіки, високого технічного і професійного рівня.

Ключові слова: Т.Г. Масарик, Чехословацька Республіка, демократія, легіонери, армія.

Актуальність проблеми. Вивчення світового досвіду державотворчих процесів передбачає дослідження ролі армії у державотворенні, зокрема у становленні і розвитку Першої Чехословацької Республіки.

Історіографія проблеми. В українській історичній науці зазначене питання практично не досліджене, за винятком окремих праць з історії створення чехословацьких підрозділів під час Першої світової війни, становлення території ЧСР і її зовнішньо-політичної діяльності (С. Віднянський [3], О. Ворон [4], І. Євсеєнко [7], М. Кірсенко [9], О. Кравчук [10; 11], М. Нагорняк [12], І. Петерс [14], Б. Татаров [22], І. Тюрменко [23], С. Шульга [25] та ін.).

Мета статті – висвітлити погляди Т.Г. Масарика на роль армії в чехословацькому державотворенні та їх реалізацію.

Вклад результатів дослідження. Перший президент Чехословацької Республіки Т.Г. Масарик (1850–1937) ще з юнацьких років «безмірно цікавився військом» [24, с. 41] та воєнними подіями. Згодом він згадував про своє зацікавлення польським повстанням 1863–1864 рр. та війнами: датсько-пруською 1864 р., австрійсько-пруською 1866 р.,

---

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця.

© Кравчук О.М., 2015

громадянською в США 1860–1865 рр. Масарик вважав армію важливою частиною державної структури. Прикметно, що одна з його перших статей, написаних у США у березні 1878 р., стосувалася військової організації цієї держави, зокрема, принципу добровільності у формуванні армії [35, s. 100]. Як депутат австрійського парламенту (1891–1893, 1907–1914 рр.) Масарик уважно вивчав армію Австро-Угорщини як одну з підвалин монархії [37, s. 268]. Водночас, вказуючи на утворення Троїстого союзу, він застерігав від загрози війни. 14 червня 1893 р. в австрійському парламенті Масарик зазначив, що нова війна своїми наслідками була б «гіршою за всі попередні війни», а європейське суспільство може зазнати небачених з часу переселення народів спустошень, які очікують його у війні, що потенційно можлива з утворенням Троїстого союзу [40, s. 74].

Питання створення окремої армії чехів і словаків набули актуальності для Масарика в роки Великої війни 1914–1918 рр. На початку війни Т.Г. Масарик зрозумів неможливість реформування Австро-Угорщини, в інтересах всіх її народів емігрував і очолив боротьбу чехів і словаків за незалежність. Масарик поставив за мету не тільки здобути підтримку в країнах Антанти ідеї створення чехословацької держави, а також заснувати армію з добровольців і військовополонених [24, с. 267-268], вважаючи, що «нація, яка хоче за допомогою великих держав у війні звільнитися, має сама воювати» [31, s. 31]. Масарик добре розумів, що ідеї, включно з ідеєю демократії, мають сенс, тільки допоки є люди, які йдуть їх захищати [42, s. 334].

За переконанням політика, армія стане ядром чехословацької державності [23, с. 33] і згодом назвав армію «безумовною передумовою свободи і самостійності» [33, s. 258]. В Росії 12 серпня 1914 р. за ініціативою місцевих чеських громад була утворена «Чеська дружина» реорганізована 1916 р. у Чехословацьку стрілецьку бригаду, а 1917 р. – у дивізію. На її основі у жовтні 1917 р. Масарик організував Чехословацький корпус, проголошений 7 лютого 1918 р. частиною французької армії. Коли у травні-червні 1918 р. в Сибіру розгорнулися бойові дії корпусу проти спроб більшовиків його обеззброїти, Антанта вважала можливим

відновлення Східного фронту. Це сприяло визнанню у червні-вересні 1918 р. Францією, Великою Британією і США права чехів і словаків на створення власної держави. Також чехословацькі легіони воювали в складі армій Італії та Франції. Загалом, чехословацькими легіонерами в Росії стали 92 тис. осіб, у Франції – 12 тис., в Італії – 24 тис. [37, s. 222]. Про легіонерів Масарик писав: «Наш вояк є добрим борцем, і хоробрим, він здібний до найбільшого героїства, але мусить знати, за що бореться» [37, s. 137]. Значення боротьби легіонерів та принесених ними жертв Масарик оцінив після війни: «Нашу незалежність було насправді куплено кров'ю». Організувавши чехословацькі збройні сили, Т.Г. Масарик перетворився, за словами Р. Шпорлюка (США), на «озброєного пророка» і зумів здійснити «те, чого не зміг зробити жоден чех упродовж трьох сторіч до нього» – відновити політичну самостійність чеського народу [43, s. 1].

Складний процес становлення Чехословацької Республіки, нестабільність у Європі після світової війни спричинили відмову від ідеї заміни регулярної армії міліцією (загальним озброєнням народу), яку Т.Г. Масарик, зокрема, проголосив у «Вашингтонській декларації» 18 жовтня 1918 р. У листі Е. Бенешу 7 листопада 1918 р. Масарик зауважив, що «без армії неможливо встановити лад» [6, с. 51]. Вже повертаючись з еміграції в Чехословаччину як президент, обраний 14 листопада 1918 р., Масарик зазначив 9 грудня 1918 р. у промові перед Чехословацькою бригадою біля Дарней у Франції, що «ми потребуємо сильної, дисциплінованої армії», яку він бачив як «республіканське військо, військо... демократичне» [32, s. 15]. Згодом, у розмовах з К. Чапеком, Масарик наголошував: «Я – рішучий пацифіст, але армію люблю; навіть якби зовсім не було війн, ніколи не будуть зайвими дві основні військові чесноти кожного справжнього чоловіка: дисципліна і мужність... Я хочу миру практичного, не утопічного; це значить, що для підтримання миру докладу всієї сили любові до народу і людства, а, в разі потреби, і всієї сили оборони. Тому не треба боятися, треба бути мужнім, якнайсильнішим! Не було і немає найменшого протиріччя між моїм гуманізмом і зусиллями щодо оборони держави. Нам необхідний мир для розбудови держави і особистого

щастя нас усіх; тому працюватимемо задля миру наполегливо і продумано... Армія, хоч і в зміненій формі, існуватиме, мабуть, завжди або ще дуже довго; я хочу сказати: народу потрібна вишколена готовність молодих, дужих і загартованих чоловіків, які будь-коли і негайно можуть бути скеровані для роботи при великих катастрофах і для оборони» [24, с. 167–168].

Президент Масарик значну увагу приділяв розбудові регулярної армії. У структурі президентської канцелярії, створеної у 1919 р., діяло військове відділення, яке в різні роки очолювали О. Гусак, С. Чечек, С. Блага [41, с. 21, 35, 105]. Масарик уважно вивчав доповіді про воєнно-політичну стратегію республіки та організацію армії, регулярно зустрічався з її вищим керівництвом. Як верховний головнокомандувач Масарик часто відвідував військові навчання і огляди [30, с. 162]. Зазвичай Масарик одягався у створену ним самим напіввійськову форму.

Після проголошення чехословацької держави 28 жовтня 1918 р. військовим будівництвом займався Національний комітет у Празі. 30 жовтня він утворив Комітет національної оборони, згодом – верховне командування чехословацького війська, яке 31 жовтня – 17 грудня 1918 р. очолював колишній австрійський генерал Я. Дівіш [41, с. 42]. В першому уряді Чехословаччини міністром національної оборони у 1918-1920 рр. був член національно-соціалістичної партії В. Клофач. Особливістю першого уряду ЧСР було також існування в його складі посади військового міністра, яку обіймав М.Р. Штефанік, до функцій якого входило опікування чехословацькими легіонерами за кордонами держави. Після трагічної загибелі Штефаніка у травні 1919 р. зазначена посада була скасована. Спочатку формування збройних сил здійснювалося із чехів і словаків, які служили в австро-угорській армії, членів добровольчих загонів і спортивних організацій «Сокіл» (у 1913 р. – 194 тис. осіб [4, с. 164]) та деяких студентських спілок. Згодом до складу збройних сил увійшли офіцери і вояки чехословацьких легіонів, які повернулися на батьківщину, та особи, призвані на службу після виникнення ЧСР [30, с. 162].

У першому зверненні до парламенту, 22 грудня 1918 р. Масарик висловив сподівання, «що мирна угода в Парижі забезпечить нам тривкий спокій. Звичайно, через те ще не відпадають турботи про народну оборону; навпаки, мусимо прикласти зусилля до утворення всенародньої системи активної оборони ... Наше військо ми використаємо для утримання та забезпечення наших земель і порядку. Наше військо є частиною союзницької армії ... Я приїхав до Праги в супроводі частини нашої закордонної армії ... Я певний, що весь народ буде любити всіх тих наших юнаків, як я їх люблю. Я сам був антимілітаристом і не любив австрійського війська, але-ж це наше військо ми організували не з мілітаристичних забаганок, а тільки для виборення та утримання свободи й демократії ... Збудувати республіканську демократичну армію це важке завдання для тих, кому буде доручено формування війська. А демократії у війську, як і взагалі, не створить саме усунення австрійства; для цього треба, щоб переродився дух» [32, s. 32–33].

На необхідності демократичних засад в організації армії Т.Г. Масарик наголошував 28 березня 1919 р. у промові на зборах офіцерів в школі на Градчанах-Гладкові. Він відзначав, що сучасний солдат має бути фахівцем, повинен бути переконаним ідейно, тобто «ясно усвідомлювати, що означає наша республіка, що він є республіканцем і що має обов'язок республіку не тільки оберігати, але й розбудовувати». «Наша армія мусить бути школою ...» [32, s. 94]. Водночас, голова ЧСР зауважував, що «воїн неповинен робити політику...» [32, s. 95] і знову наголосив на оборонних функціях армії [32, s. 96]. Як відзначали сучасники, партійний вплив в міністерстві національної оборони до певної міри був паралізований саме конституційною роллю президента [38, s. 48].

У зверненні до армії 14 серпня 1923 р. Масарик підкреслив важливість освіти для фахової підготовки військовослужбовців: «Наш солдат і наша армія, якщо має відповідати своєму завданню, потребує значного рівня освіченості. Освіти прямо наукової. Сьогоднішні засоби оборони і всієї зброї мають відповідати високому рівню промисловості; остання світова війна навчила нас тому, до якої міри воюючі нації використовували для війни свою промисловість і свої технічні

уміння. На прикладі авіації та її значення для сучасної армії можемо усвідомити цю залежність всієї технічної та економічної організації держави та армії. Але також для стратегії та тактики сучасна армія повинна бути озброєна освітою», щоб «за допомогою науки знайти найефективніші методи та засоби оборони...» [33, s. 438].

19 липня 1925 р. у виступі перед офіцерами запасу Масарик розглядав питання формування світогляду солдатів: «Я чимало розмірковував, що є суттю солдата. Одним словом, і це ви маєте прищеплювати молоді: Людина має право оборонятися... Звичайно оборонятися, не нападати! Кожний має бути переконаний, що захищає людство ... Раніше [солдат – О. К.] скеровувався тільки до ненависті щодо сусідів. Ви вчіть не ненавидіти, а обороняти, якщо потрібно, себе та інтереси людства...» [34, s. 107]. До цих ідей Масарик повертався у спогадах «Світова революція»: «Гуманність не тотожна пасивному паціфізму. Оборонна війна є морально дозволеною ...; гуманність виключає лише агресивну війну, гуманність – проти насильства» [37, s. 376]. Символічним є завершальне висловлювання цих спогадів: «Ісус. Не Цезар ... – це сенс нашої історії та демократії» [37, s. 406].

В душі зазначених демократичних ідеалів здійснювалася розбудова армії ЧСР. У грудні 1918 – січні 1919 рр. в ЧСР прибуло три дивізії чехословацьких легіонерів (приблизно 30 тис. осіб) під командуванням французьких і італійських офіцерів [8, с. 46]. Верховним командувачем Чехословацької армії з грудня 1918 р. до червня 1919 р. був італійський генерал Л. Пішо [30, s. 164].

Масарик послідовно виступав проти втручання військових у політичні справи. Коли почалися демонстрації легіонерів у липні 1919 р. в Пржештці, Клатові, Пльзні та у вересні 1919 р., що вимагали встановлення необмеженої диктатури президента, Масарик [42, s. 293] їх не підтримав. Його авторитет дозволив втримати легіонерів від радикальних дій. А коли 15–17 січня 1921 р. було заснована Чехословацька легіонерська громада, що проголосила себе прихильником ідей Масарика [27, s. 303], її очолив працівник канцелярії президента Й. Патеїдел [6, с. 310]. Значна кількість

легіонерів залишилися служити в чехословацькій армії, інші – стали державними службовцями. Згідно з законом № 462 від 24 липня 1919 р., ухваленим чехословацьким парламентом, легіонери отримали право займати державні посади у різних регіонах країни. 10 тис. легіонерів перебували на державних посадах [17, с. 184].

Збройні сили Чехословаччини стали важливою частиною становлення держави. 2 листопада 1918 р. – 20 січня 1919 р. вони забезпечували утвердження влади ЧСР в Словаччині, 27 листопада – 18 грудня 1918 р. – на територіях Чехії, де проживали німці, з 12 січня 1919 р. – почали займати територію Закарпаття, 23–30 січня 1919 р. вели збройні дії з польськими підрозділами за Тешинську Сілезію, 27 квітня – 7 липня 1919 р. – з Угорською Радянською Республікою [10, с. 37, 40, 55, 56]. Важливим механізмом інтеграції Словаччини та Закарпаття до складу ЧСР було запровадження в цих регіонах воєнної диктатури. У Словаччині вона діяла в червні-грудні 1919 р., в Закарпатті – у жовтні 1919 – січні 1922 рр. [5, арк.102], коли було закладено підвалини чехословацької адміністративної системи, здійснено суспільно-політичні та соціально-економічні заходи.

Армія використовувалась як важливий засіб внутрішньо-політичної стабілізації. Так, 25 лютого 1919 р. війська Чехословаччини блокували кордони з метою припинити ввезення знецінених грошей з територій колишньої Австро-Угорщини, що було важливою передумовою фінансової реформи [27, с. 297]. Окрім цього, війська застосовувалися для придушення загальнодержавного робітничого страйку 9–15 грудня 1920 р. [8, с. 88–89], під час якого було заарештовано приблизно 4 тис. осіб. За задумом організаторів і Комінтерну, що стояв за ними, страйк повинен був стати початком комуністичного перевороту в ЧСР. Рішучі дії властей і президента Т.Г. Масарика знешкодили заколот у зародку [16, с. 289].

Важливу роль у створенні чехословацької армії відіграла Франція, армію якої було взято за зразок [30, с. 164]. Після звернення уряду К. Крамаржа [8, с. 48], 13 лютого 1919 р. до Праги прибув французький генерал М. Пелле з військовою місією у складі 50 офіцерів для допомоги в організації

збройних сил, чисельність яких у лютому 1919 рр. зросла до 100 тис. осіб [27, s. 297]. М. Пелле обійняв посаду начальника генерального штабу [30, s. 164]. Після невдалих дій у війні проти Угорської Радянської Республіки, замість італійського генерала Л. Пішо 4 червня 1919 р. Масарик призначив М. Пелле верховним командуючим чехословацьких військ. М. Пелле створив регулярну армію із військовим статутом за французьким зразком, розпочав організацію генерального штабу, міністерства національної оборони і системи військової освіти [41, s. 193]. Разом з цим до вищого військового керівництва залучалися і вітчизняні діячі. У серпні 1919 р. за ініціативою Масарика генеральним інспектором було призначено колишнього офіцера австро-угорської армії, банківського службовця і письменника Й.С. Махара [29, s. 262].

У листопаді 1919 р. уряд ЧСР оголосив призов новобранців 1895–1899 років народження [29, s. 42].

Нарешті, 24 грудня 1919 р. наказом президента офіційно були створені регулярні збройні сили Чехословаччини [2, с. 438].

Організація оборони країни була відображена в конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р. За § 64 президент «запроваджує воєнне становище, оголошує війну за попередньої згоди Національних зборів і надає їм на схвалення мирний договір», «є верховним головнокомандувачем всіх сил національної оборони». За § 127, «Будь-який здоровий громадянин Чехословацької Республіки зобов'язаний проходити військове навчання і підкорятися заклику захищати державу» [44].

Ухвалений 19 березня 1920 р. військовий закон встановлював військову повинність для чоловіків 20–50 років і термін військової служби у 18 місяців [27, s. 301], згодом зменшений до 14 місяців. Згідно із законом армія базувалася на військовій повинності громадян і будувалася як кадрова, загальна. У мирний час армія складалася з 9 тис. офіцерів і 9 тис. призваних молодших офіцерів та 150 тис. солдат [30, s. 162].

Послідовно розбудовувалась організаційна структура армії. У 1920 р. було сформовано 12 дивізій (5 в Чехії, 3 – Моравії та Сілезії, 3 – в Словаччині і 1 – в Підкарпатській

Русі). До їх складу входили піхотні та артилерійські полки, гірські піхотні та прикордонні батальйони [30, s. 164].

Офіцерський корпус армії формувався переважно із чехів. Із 9517 офіцерів армії ЧСР у 1930 р. 8622 – були чехами, 171 – словаками, 527 – німцями [26]. Національний склад солдатів в армії відображав поліетнічність держави. У 1936 р. серед солдат армії ЧСР 67,28 % були чехами та словаками, 20,42 % – німцями, 4,68 % – угорцями, 4,1 % – русинами, 0,47 % – поляками, 0,12 % – румунами [29, s. 98].

Загалом багатонаціональний склад населення Чехословаччини не став перепоною у формуванні армії. Проте певні ускладнення у цьому контексті виникли. Зокрема, призову до армії в перші роки існування ЧСР уникали деякі громадяни німецької національності [42, s. 289]. Однією з причин цього була відмова уряду прийняти проект судетсько-німецьких депутатів парламенту щодо утворення особливих німецьких військових підрозділів з німецькими офіцерами і німецькою командною мовою та розташованих лише на тій частині території ЧСР, де більшість складало німецьке населення [39, s. 119].

Формування офіцерського корпусу здійснювалося із офіцерів-легіонерів і офіцерів колишньої австрійської армії. В генеральному штабі в 1924 р. з 104 офіцерів 56 служили в армії Австро-Угорщини, а 44 – належали до колишніх легіонерів. В низових керівних ланках співвідношення було схожим. Назви окремих полків часто запозичувались від легіонерів, доволі часто з посиланням на гусистські традиції, що повністю відповідало офіційній ідеології армії самостійної держави [30, s.164].

У 1920-х роках допомогу у розбудові армії в ЧСР продовжувала надавати французька військова місія, яку з 1 січня 1921 р. після Пелле очолював генерал Е. Міттелгаусер [30, s. 164]. 1 січня 1926 р. розпорядженням президента ЧСР французьких військових на керівних посадах в армії змінили громадяни ЧСР [28, s. 387]. Зокрема, замість Міттелгаусера начальником генерального штабу призначили генерала Я. Сирови [30, s. 164]. Запрошення французької військової місії було пов'язано з профранцузькою зовнішньою політикою ЧСР, мета якої полягала в забезпеченні стабільності Версальської мирної системи.

Воєнна доктрина Чехословаччини та її об'єднання з воєнною доктриною союзної Франції (договір 25 січня 1924 р. про французько-чехословацький союз, що гарантував незалежність і територіальну цілісність ЧСР [42, s. 361]), становили немалу проблему. Франція вже в середині 1920-х років вирішила перейти до статичної оборони, яка не могла захистити Чехословаччину від можливого нападу Німеччини [30, s. 168]. Про це ж свідчив початок будівництва в 1929–1930 рр. вздовж німецько-французького кордону системи укріплень – лінії Мажино. У випадку нападу на Чехословаччину не оборонні бої, а тільки рішучий наступ французьких військ, міг би відволікли на себе головні сили німців і врятувати країну [42, s. 361].

Діяльність французької військової місії також була спрямована на розвиток чехословацької збройної промисловості, яка знаходилася після війни у важкому стані. Місія за згодою чехословацького керівництва і господарських кіл докладала зусилля для залучення в цю галузь французького капіталу [30, s. 164].

У військовій промисловості Чехословаччини працювало більше 65 заводів [1, с. 509], що виробляли продукції на 100 млн дол. [14, с. 305] і перебували на найвищому тогочасному рівні. Не випадково ЧСР в 30-ті роки була одним із найбільших експортерів зброї у світі. У ЧСР працювали такі відомі фірми, як «Шкодові заводи» (Пльзень), «Збройовка-Брно», «Крупш», «Шнейдер-Крез», «Енфільд», Празький збройний завод та ін. [1, с. 509].

Президент пильнував намагання втягнути армію в політичні справи. Під час кризи 1925–1926 рр. Масарик зумів ліквідувати спробу перевороту в.о. начальника генерального штабу Р. Гайди [42, s. 230], якого звільнили з армії. Для забезпечення деполітизації армії Масарик 8 квітня 1927 р. підписав закон «Про виборче право військових і жандармів», за яким виборче право не поширювалося на військових і жандармів на період їх служби.

Практичні питання розбудови армії вирішував міністр національної оборони. У 1921–1925, 1926–1929 рр. на цій посаді працював член аграрної партії Ф. Удржал. Він здійснив деполітизацію чехословацької армії, розбудував її організаційну структуру і покращив технічне постачання.

За новим військовим законом від 8 квітня 1927 р. річний континент новобранців встановлювався у 70 тис. осіб, інші – зараховувались до резерву [27, с. 310]. З метою модернізації армії було ухвалено закон про щорічне асигнування 315 млн крон у спеціальний фонд озброєнь [14, с. 227]. Кількість військових літаків зросла з 450 у 1927 р. до 750 у 1928 р. [15, с. 33]. Низкою військових законів 1927 р. було підвищено платню професійним військовим, запроваджено новий військовий статут тощо [41, с. 275-277]. Загалом, військові витрати зросли від 11 % у 1924 р. до 20 % у 1929 р. [8, с. 132].

Зазначена політика узгоджувалася з миролюбною зовнішньою політикою. 27 серпня 1928 р. ЧСР підписала пакт Бріана-Келлога, за яким відмовлялася від війни «як інструменту національної політики» [27, с. 312]. Обґрунтовуючи таку політику, у жовтні 1928 р. Масарик відзначав: «Сучасний пацифізм не виступає проти військової відваги. Пацифізм спрямований проти агресивності, проти нападу, ніколи проти оборони...» [34, с. 313]. Розгортаючи цю тезу, він підкреслював: «Але свого і себе, свободу і культурні надбання будемо обороняти зі всією рішучістю і вірою, мужньо і хоробро...» [34, с. 332].

У серпні 1929 р. в Моравії відбулися великі армійські маневри, на яких були присутні президент ЧСР, французький маршал Петен, представники генеральних штабів держав Малої Антанти та Польщі, а також військовий аташе Угорщини [8, с. 192]. Після маневрів Масарик виступив у Брно, де відзначив, що можливі війни майбутнього «будуть ... війнами цілих держав і націй. Не воює в полі лише солдат, але й промисловець і селяни...». Вважаючи оборону морально виправданою, президент висловив готовність у випадку необхідності «боронитися залізом», але наголосив на переконанні мирного врегулювання суперечок [35, с. 55].

25 лютого 1930 р. на зборах легіонерських організацій Масарик відзначив: «Хочемо миру і все-таки мусимо озброювати армію. Це є ситуація взаємної недовіри – справжня миролюбність розвивається поступово ...» [35, с. 128].

Збройні сили неухильно розвивалися. У 1929–1937 рр. військові витрати ЧСР зросли у 3,5 рази і склали 38 % бюджету [18, с. 133], за іншими даними, вони становили

до 25 % бюджету [14, с. 305]. Зокрема, у 1930–1932 рр. військовий бюджет становив 6 250 млн крон [8, с. 200].

11 травня 1932 р. збільшився контингент призову з 70 000 до 75 000 осіб, 1 жовтня – всім трьом кавалерійським дивізіям додали по одному відділенню артилерії [19]. Загалом на початку 1933 р. армія ЧСР налічувала 10 079 офіцерів, 19 816 молодших офіцерів, приблизно 100 тис. солдат. За структурою складалася з 12 піхотних дивізій, 3 кавалерійських бригад, 12 бригад легкої артилерії, 2 полків гірської артилерії. На озброєнні армії знаходилося 10,5 тис. кулеметів, 1 304 гармати, до 140 легких мінометів, 120 панцерників, 80–100 танків, 546 літаків [1, с. 510].

Увагу до обороноздатності країни посилив прихід нацистів до влади в Німеччині. У розмовах з німецьким письменником Е. Людвігом на початку 1933 р. Масарик знову наголошував на важливості армії в житті суспільства, підкреслив, що «не можемо розпустити армію, якщо сусіди мають армію!» [31, с. 112].

24 жовтня 1933 р. створено Найвищу раду оборони держави [27, с. 319], а 28 жовтня – 83-річний Масарик верхи на коні здійснив огляд військ, що повинно було продемонструвати готовність Чехословаччина не залишити без відповіді можливу загрозу з боку Німеччини [42, с. 232].

За ініціативою Т.Г. Масарика, начальником генерального штабу 31 грудня 1933 р. було призначено дивіізійного генерала Л. Крейчі, який послідовно готував чехословацьку армію до можливості військового конфлікту з Німеччиною [41, с. 141]. 19 грудня 1934 р. було продовжено термін військової служби до двох років. У зверненні до армії Масарик пояснив цей крок дестабілізацією міжнародних відносин і необхідністю підвищення боєздатності армії в умовах нових можливостей авіації та моторизації, що підвищують здатність ворога до швидкого проникнення у країну [35, с. 439].

До подальшого погіршення міжнародного становища ЧСР призвели відмова гітлерівської Німеччини від виконання військових статей Версальського договору у березні 1935 р. і невдача, з вини Німеччини та Польщі, з укладення Східноєвропейського пакту, який передбачав створення

системи колективної безпеки. Прикметно, що в 1935 р. Польща припинила співпрацю своєї розвідки з чехословацькою [38, s. 301].

За цих обставин ЧСР, слідом за Францією, 16 травня 1935 р. підписала з СРСР договір про взаємну допомогу. Для посилення обороноздатності країни з 1935 р. Чехословацька почала зводити на кордонах з Німеччиною систему укріплень, на що було виділено 2 млрд крон, а також продовжувала модернізацію армії [21, с. 169].

Прийнявши рішення передчасно залишити президентську посаду за станом здоров'я, Масарик 14 грудня 1935 р. видав спеціальне звернення до армії. У ньому він позитивно оцінював розвиток армії, що «з року в рік крокує до покращення і вдосконалення. Тому вважаю милим обов'язком подякувати Вам всім за жертовну і невтомну працю для армії та держави....Бажаю, щоб армія продовжувала й надалі в цьому дусі. Вся нація і держава буде стояти за нею і тоді не мусимо ніколи переживати за своє майбутнє. Бажаю всім, хто належить до армії, активним і неактивним, всього доброго» [35, s. 454].

На сьогодні переважає думка, що якщо б Масарик був живим, то він в 1938 р. ніколи би не примирився з Мюнхенською угодою, не зупинився б перед захистом республіки військовим шляхом [13, с. 67]. Так, один з очільників військової розвідки в Першій ЧСР Ф. Моравець стверджував: «Я переконаний, що Масарик йшов би до бою; не був людиною, яка б піддалась подіям, оскільки їх завжди сам творив» [38, s. 195].

Висновки. Отже, Т.Г. Масарик цілком обґрунтовано вважав армію одним з вирішальних чинників у державотворенні. На посаді президента ЧСР він приділяв велику увагу створенню національної армії, забезпечення її розвитку в дусі демократичних цінностей республіки, високого технічного і професійного рівня. Неодноразово армія ЧСР використовувалася як внутрішньодержавний стабілізаційний чинник, але принцип деполітизації збройних сил неухильно дотримувався. Незважаючи на Мюнхенську катастрофу 1938 р., представники армії брали участь в боротьбі з нацистською Німеччиною в роки Другої світової війни в складі армій країн антигітлерівської коаліції, в русі опору в Чехії та Словаччині), що свідчило про їх вірність сформованому у часи Першої Чехословацької республіки ідеалу захисту батьківщини.

1. Большая советская энциклопедия. – М.: ОГИЗ РСФСР, 1934. – Т. 61. – 894 с.
2. *Ванечек В.* История государства и права Чехословакии / В. Ванечек – М.: Юридическая литература, 1981. – 502 с.
3. *Віднянський С.В.* Чехословацька республіка / С.В. Віднянський // Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – С. 417–426.
4. *Ворон О.* Сокольський рух у період існування Чехословацької республіки / О. Ворон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 12. – С. 164-168.
5. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 29. – Оп. 3. – Спр. 706.
6. Документы об антинародной и антинациональной политике Масарика. – М.: Издательство иностранной литературы, 1954. – 319 с.
7. *Євсенко І.* Співробітництво Т.Г. Масарика з Центральною Радою / І. Євсенко // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29–30. – С. 60–64.
8. История Чехословакии. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1960. – Т. 3. Под редакцией И.Н. Мельниковой, А.И. Недорезова, С.И. Прасолова, Н.А. Шлёновой. – 662 с.
9. *Кірсенко М.* Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки / М. Кірсенко – К., 1997. – 335 с.
10. *Кравчук О.М.* Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр. / О.М. Кравчук. – Вінниця: Едельвейс, 2008. – 248 с.
11. *Кравчук О.М.* Чехословацькі збройні формування на теренах України у 1917–1918 рр. / О.М. Кравчук // Военна історія Середньої Наддніпрянщини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 15 березня 2012 р. – К., 2012. – С. 335–341.
12. *Нагорняк М.М., Нагорняк І.М.* Формування Т.Г. Маса-риком засад зовнішньої політики Чехословацької республіки / М.М. Нагорняк, І.М. Нагорняк // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2010. – Вип. 4.

13. *Нарбут Н.П.* Філософ на троне (Штрихи к портрету Т.Г. Масарика – мыслителя и политика) / Н.П. Нарбут // *Личность. Культура. Общество.* 2001. Т. III. Вып. 4 (10). – С. 61–83.
14. *Петерс И.А.* Чехословацко-советские отношения (1918–1934) / И.А. Петерс – К.: Наукова думка, 1965. – 346 с.
15. *Піддубний Г.* Чехо-Словацчина: Чехія. Словацчина. Закарпатська Україна. Суспільно-політичний та економічний нарис з малюнками та мапою Чехословащини / Г. Піддубний – Харків: Пролетар, 1931. – 232 с.
16. *Поп И.* Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп – Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2006. – 412 с.
17. *Постоловський Р.* Політичні міфи Першої Чехословацької республіки в інтерпретації американського історика А. Орзофф, датського історика П. Бугте та російського історика О. Бобракова-Тимошкіна / Р. Постоловський // *Актуальні питання вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.* Вип. 22. Рівне, 2011. – С. 180–184.
18. *Пугач Є.П.* Чехословацька республіка / Є.П. Пугач // *Історія західних та південних слов'ян: ХХ ст.* – Харків, 1998. – С. 111–140.
19. Свобода. 1933. Ч. 289. 13 грудня. – С. 4.
20. *Серационова Е.П.* Карел Крамарж и Россия. 1890-1937 годы: Идеиные воззрения, политическая активность, связи с российскими государственными деятелями / Е.П. Серационова – М.: Наука, 2006. – 512 с. – С. 267–268.
21. *Серационова Е.П.* Тяжелые тридцатые годы / Е.П. Серационова // *Чехия и Словакия в ХХ в.: Очерки истории: В 2 кн.* – М.: Наука, 2005. – Кн. 1. – 2005. – С. 156–194.
22. *Татаров Б.* Новітні гусити. Чесько-словацькі військові формування у російському війську (серпень 1914 – квітень 1918 р.) / Б. Татаров – К.: «Наш час», 2010. – 104 с.
23. *Тюрменко І.* «Я сам організував військо» (До питання про Київську місію Т.Г. Масарика) / І. Тюрменко // *Перший чехословацький президент Томаш Гарріг Масарик і Україна: матеріали III Чесько-української наук.-практ. конф. «Шляхи розвитку культури чехів України»* м. Київ, 17 березня 2012 р. – К.: НАУ, 2012. – С. 30–36.
24. *Чапек К.* Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чесь. Л. Кіцила; післясл. М. Нагорняка. – Л.: Астролябія, 2010. – 464 с.

25. Шульга С.А. Чеські легіони у Першій світовій війні / С.А. Шульга // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2008. – № 11. – С. 48–52.
26. Archiv Ústavu T.G. Masaryka – Fond E. Beneš. – I. – Krabice číslo 72. – Signatura R 133/2. Menšiny. Statistiky. 1930–1938.
27. Dějiny Československa v datech. – Praha: Svoboda, 1968. – 564 s.
28. Dějiny Slovenska v datech. – Praha: Libri, 2008. – 886 s.
29. John M. Českoslovákismus a ČSR. 1914–1938 / M. John – Praha: BAROKO & FOX, 1994 – 424 s.
30. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918–1938). – Díl první. – Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929) / Z. Kárník – Praha: Libri, 2003. – 576 s.
31. Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem / E. Ludwig – Praha: Ústav T.G. Masaryka, o.p.s., Masarykův ústav AV ČR, v. v. i., 2012. – 326 s.
32. Masaryk T.G. Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920 / T.G. Masaryk – Praha: Ústav T.G. Masaryka, 2003. – 440 s.
33. Masaryk T.G. Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory. 1921–1923. / T.G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2007. – 574 s.
34. Masaryk T.G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924–1928 / T.G. Masaryk – Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1994. – 420 s.
35. Masaryk T.G. Cesta demokracie IV. Projevy – články – rozhovory. 1929–1937. / T.G. Masaryk – Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1997. – 509 s.
36. Masaryk T.G. Juvenilie. Studie a stati 1876–1881 / T.G. Masaryk – Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1993. – 170 s.
37. Masaryk T.G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918 / T.G. Masaryk – Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T.G. Masaryka, o.p.s., 2005. – 640 s.
38. Moravec F. Špion, jemuž nevěřili / F. Moravec – Praha: Leda / Rozmluvy, 2014. – 424 s.
39. Olivová V. Dějiny první republiky / V. Olivová – Praha, Karolilinium, 2000. – 356 s.
40. Opat J. T.G. Masaryka stopa v dějinách / J. Opat // T.G. Masaryk a česká státnost. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Masarykovou univerzitou ve dnech 4–5 září 2007 v Brně. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 2008. – S. 71–79.
41. Politická elita meziválečného Československa. 1918–1938 Kdo byl kdo za první republiky. – Praha: Pražská edice, 1998. – 304 s.

42. *Soubigou A.* Tomáš Garrigue Masaryk / A. Soubigou – Praha: Paseka, 2004. – 456 s.
43. *Szporluk R.* The political thought of Thomas G. Masaryk / R. Szporluk. – Boulder, CO: East European Monographs, 1981. – 248 s.
44. *Zakon ze dne 29 unora 1920. Ustavni listina Československe republiky. Čís. 121 // Sbirka zákonu a narizení státu Československeho.* – Praha, 1920. – S. 255–267.

Надійшла до редколегії 04.03.2015 р.

Рецензент: *Ю.В. Бураков*, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Кравчук А.Н.

T.G. MASARYK И СТРОИТЕЛЬСТВО ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ АРМИИ

В статье розкрыта роль первого президента Чехословацкой республики Т.Г. Масарика в строительстве армии этого государства. Показан процесс создания национальных вооруженных сил ЧСР, обеспечение их развития в духе демократических ценностей республики, высокого технического и профессионального уровня.

Ключевые слова: Т.Г. Масарик, Чехословацкая республика, демократия, легионеры, армия.

Kravchuk A.

T.G. MASARYK AND THE DEVELOPMENT OF THE CZECHOSLOVAK ARMY

In the article the author showed us the role of the first President of the Czechoslovak Republic T.G. Masaryk in the development of the army of this state. Besides the creation of the national armed forces of the Czechoslovak Republic, their development in the spirit of the democratic values of the Republic, high technical and professional level.

Key words: T.G. Masaryk, the Czechoslovak Republic, democracy, legionnaires, the army.